

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Чаплинський К. О.

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРИМУСОВОГО ОСВІДУВАННЯ

Наукова стаття присвячена висвітленню актуальних проблем проведення освідування. Автором проаналізовані наявні у юридичній літературі точки зору щодо застосування примусових заходів під час освідування підозрюваних, обвинувачених, свідків і потерпілих.

Ключові слова: освідування, тактичне забезпечення, тактика, тактичні прийоми, примус.

Постановка проблеми. Особливе місце серед усіх слідчих дій, що спрямовані на збирання інформації зі слідів-відображень, посідає освідування. Освідування є досить поширеною слідчою дією, яка дозволяє слідчому безпосередньо сприймати об'єкти з метою виявлення слідів кримінального правопорушення та з'ясування обставин події, що мають значення для кримінального провадження, скласти уявлення про механізм злочину і особу злочинця, висунути слідчі версії та правильно визначити напрямки розслідування. Від своєчасності проведення освідування у багатьох випадках залежить успіх в розслідуванні кримінальних правопорушень. Анкетування співробітників слідчих підрозділів свідчить, що 32 % – вказують на необхідність удосконалення тактики освідування, 87 % – на уточнення і законодавчого закріплення окремих його положень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у розробку наукових основ проведення освідування зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Є. Биховський, Г.І. Грамович, С.П. Єфімичев, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, Н.І. Кулагін, Є.Д. Лук'янчиков, В.І. Попов, М.В. Салтевський, С.М. Стахівський, В.М. Тертишник, Ю.Г. Торбін, Ю.Д. Федоров, В.Ю. Шепітько, І.М. Якімов, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков і інші. Значущість проведених наукових досліджень безсумнівна і досить велика, оскільки ця слідча дія достатньо широко застосовується у правоохоронній практиці і є досить

розповсюдженим способом збирання фактичних даних. Однак детальніше висвітлення потребують питання застосування примусу під час проведення освідування із урахуванням сучасних умов сьогодення.

Отже, **метою** цієї статті є висвітлення проблемних питань застосування примусу під час проведення освідування із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освідування є особливим різновидом слідчого огляду. У ході його проведення можуть бути виявлені різноманітні сліди кримінального правопорушення, які можуть мати вирішальне значення у справі. У статті 241 КПК України зазначено: при необхідності виявити або засвідчити наявність у підозрюваного, потерпілого чи свідка слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет слідчий (прокурор) здійснює освідування, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Фактичною підставою для проведення освідування є наявність достатніх даних вважати, що на тілі певної особи є особливі прикмети чи сліди кримінального правопорушення, виявлення яких має значення для встановлення істини у кримінальному провадженні. Юридичною – постанова прокурора.

Отже, на нашу думку, під освідуванням слід розуміти самотійну слідчу дію, яка проводиться на підставі постанови прокурора і полягає в огляді тіла живої людини з метою виявлення і фіксації наявності або відсутності особливих прикмет, слідів кримінального правопорушення та інших ознак й властивостей, що мають значення для кримінального провадження.

На відміну від інших видів слідчого огляду, освідування порушує право на недоторканість та особисту свободу громадян, пов'язане з можливістю розголошення інтимних обставин їх життя. Зважаючи на це, законодавець виділив освідування у самотійну слідчу дію і визначив спеціальні правила його проведення.

Загалом, до об'єктів освідування можна віднести:

- підозрюваного, на тілі якого можуть бути особливі прикмети (наприклад, татування, родимки, родимі плями, рубці, шрами), сліди боротьби, залишені потерпілим, поранення та інші ознаки;
- потерпілого, на тілі якого можуть бути різноманітні поранення, тілесні ушкодження і сліди злочину – крові, сперми та інших виділень людини;
- свідка, на тілі якого можуть бути сліди, які мають відношення до злочинної події.

Нині однією з найбільш гострих проблем, пов'язаних з освідуванням, є проблема допустимості застосування примусу, і в першу чергу – у формі фізичного впливу, його меж і підстав до учасників процесу, які відмовляються від його проведення. Незважаючи на актуальність цієї проблеми, рівень її розробленості не можна визнати достатнім. Одні автори припускають таку можливість [1, с. 32; 2, с. 25], другі її виключають [3, с. 184], інші визнають її як дискусійну [4, с. 160].

На нашу думку, не вирішеним є питання щодо можливості застосування заходів фізичного впливу для забезпечення освідування у вказаних

учасників процесу, особливо потерпілих і свідків. Зважаючи на це, питання щодо допустимості фізичного або психічного впливу з метою подолання опору свідка і потерпілого для реалізації будь-якого законного припису, вираженого в постанові про проведення відповідної слідчої дії, потребує теоретичного і законодавчого вирішення.

Так, В. Маринів вказує на можливість примусового освідування підозрюваних, якщо на їх тілі можна виявити сліди злочину або особливі прикмети. Автор зазначає, що зібраними у справі доказами обвинувачений чи підозрюваний у певній мірі викривається у скоєнні злочину і виявляє зрозумілу зацікавленість у приховуванні слідів злочину, які знаходяться на тілі. Окрім того, позбавити слідчого можливості виявляти ці сліди, захищаючи почуття сором'язливості обвинуваченого, означає зробити неможливим встановлення істини у багатьох кримінальних справах [5, с. 72].

О.А. Борідько, К.В. Парасочкіна і Г.О. Пономаренко вказують, що для встановлення особливих прикмет або слідів злочину необхідно оглянути частини тіла людини, які закриті одягом, то слідчий пропонує освідуваній особі роздягнутися повністю або зняти визначені предмети одяжі. У випадку відмови освідуваної особи виконати ці дії слідчий за допомогою співробітників органу дізнання проводить освідування у примусовому порядку [6, с. 50].

М.М. Михеєнко, В.Т. Нор і В.П. Шибіко зазначають, що освідування підозрюваних може проводитись як у добровільному, так і в примусовому порядку. Освідування потерпілого й свідка проводиться за їх згодою. Однак далі автори заперечують собі, вказуючи, що як виняток, потерпілого можна освідувати примусово, але лише тоді, коли підозрюваний заявляє про це клопотання, захищаючись від обвинувачень у вчиненні насильницького злочину, висунутих потерпілим. Свідок може бути підданий освідуванню і для того, щоб пересвідчитись у тому, що він є очевидцем злочину [7, с. 254].

У процесуальній літературі містяться пропозиції щодо посилення гарантій обґрунтованості примусового освідування потерпілих та свідків. З цією метою дослідники пропонують передбачити в законі можливість примусового освідування з санкції прокурора [8, с. 63-64].

С.М. Стахівський погоджується з науковцями, які вважають, що освідування за рішенням органу розслідування може бути проведено і в примусовому порядку. Це стосується всіх осіб (включаючи потерпілого). Постанова слідчого про освідування, винесена відповідно до вимог кримінально-процесуального закону, є обов'язковою для виконання усіма особами, в тому числі свідками і потерпілими. До того ж завдання слідчого – встановити істину, а свідки чи потерпілі не завжди заінтересовані у цьому, тому їх відмову добровільно пройти освідування можна розуміти як приховану протидію [9, с. 32].

М.С. Строгович зазначає, що потерпілі і свідки не можуть бути піддані освідуванню проти їх волі, підкреслюючи, що встановлення істини у справі не повинно порушувати законні права і інтереси громадян [10, с. 126].

І.А. Антонов додає, що освідування, яке поєднане з примусовим оголенням частин тіла потерпілого і свідка (особливо за справами про статеві злочини), є неприпустимим у будь-яких випадках [4, с. 167].

Заслуговує на увагу пропозиція окремих авторів щодо обов'язкової присутності лікаря при примусовому освідуванні. До його завдання має входити нагляд за тим, щоб при освідуванні не застосовувались заходи фізичного впливу, які є небезпечними для здоров'я [11, с. 86]. Присутність понятих у такому випадку має бути обов'язковою, а не на розсуд слідчого за необхідності. Все це має бути відображено в протоколі освідування [9, с. 32].

Проведене анкетування співробітників слідчих підрозділів дозволяє дійти висновків, що з 237 опитаних слідчих лише 12 запрошували понятих, інші використовують представлену законом можливість і не запрошують понятих.

С.О. Сафронов вказує, що коли приймається рішення про освідування за участю понятих, слід враховувати можливу сором'язливість особи, яка освідується, внаслідок чого може виникнути конфліктна ситуація [12, с. 14].

На підставі дослідження, І.А. Антонов дійшов висновків, що відмова від примусового освідування не несе суттєвої шкоди принципу публічності кримінального процесу і це, в певній мірі, відповідає моральним і правовим критеріям кримінально-процесуальної діяльності [4, с. 165].

Анкетування співробітників слідчих підрозділів в умовах сьогодення, дозволяє дійти висновків, що під плином часу кількість осіб, які свідомо ухиляються від проведення освідування, значно зростає, зокрема: 87 % – підозрюваних, 21 % – потерпілих, 9 % – свідків. Зважаючи на це, ми підтримуємо думку вчених, які вказують на можливість і доцільність освідування підозрюваних, потерпілих та свідків. Це дозволить вчасно виявляти сліди кримінального правопорушення, перешкоджати знищенню речових доказів, прив'язати конкретних осіб до злочинної події.

Окрім того, в науковій літературі існує думка про те, що за непокору свідка (потерпілого) постанові слідчого про освідування необхідно встановити адміністративну відповідальність. При такому вирішенні питання примус не доводився б до ступеня фізичного насильства над особою. Щоправда, адміністративне стягнення також є насильством, оскільки воно приводиться до виконання примусово. Однак воно не пов'язане з діями, які здаються потерпілому або свідку образливими і для уникнення яких він згоден бути підданим покаранню. Таку думку підтримують і інші вчені, зазначаючи, що такий захід – це вид психічного впливу на особу, яка освідується, свого роду психічний примус. Окрім того, як бути слідчому, коли після накладення адміністративного стягнення свідок, потерпілий знову відмовиться від проведення цієї слідчої дії? Загроза адміністративного стягнення викликає страх, принижує людину, змушує діяти проти своєї волі, розглядається як насильство. У відповідь вона може викликати або пасивну поведінку людини, воля якої пригнічена, або активний опір [5, с. 74].

Примусове освідування за рішенням органу розслідування може бути застосовано до будь-яких учасників процесу. Постанова слідчого про освідування, винесена відповідно до вимог кримінально-процесуального закону, є обов'язковою для виконання усіма особами, в тому числі свідками і

потерпілими. До того ж завдання слідчого – встановити істину, а свідки чи потерпілі не завжди заінтересовані у цьому, тому їх відмову добровільно пройти освідчування можна розуміти як приховану протидію [9, с. 32].

Висновок. Примусове освідчування може бути застосовано за таких умов: якщо є достатні дані вважати, що на тілі певної особи є сліди кримінального правопорушення або інші ознаки; якщо їх вивчення та закріплення має незамінне доказове значення у кримінальному провадженні; якщо особа відмовилась бути освідчуваною добровільно; дії з примусового освідчування не повинні зашкодити здоров'ю особи, яка освідчується; під час провадження освідчування обов'язкова присутність лікаря; примусове освідчування має проводитись за вмотивованою постановою слідчого і, як правило, з санкції прокурора, за винятком невідкладних випадків. Отже, освідчування є досить важливою й поширеною слідчою дією, тактичне забезпечення якої на сьогодні потребує законодавчого врегулювання.

Бібліографічні посилання

1. Торбин Ю.Г. Тактика проведения освидетельствования: Методические рекомендации. / Торбин Ю.Г. – М., 2001. – 28 с.
2. Виницкий Л.В. Теория и практика освидетельствования на предварительном следствии: Учебное пособие / Л.В. Виницкий. – Караганда, 1982. – 34 с.
3. Труханова А.А. Проблемы допустимости доказательств в деятельности защитника / А.А. Труханова // Следователь. – 1997. – № 1. – С. 73.
4. Антонов И.А. Нравственно-правовые критерии уголовно-процессуальной деятельности следователей / И.А. Антонов – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 236 с.
5. Маринів В. Правові засади освідчування особи / Маринів В. // Вісник Прокуратури. – 2003. – № 12 (30). – С. 71-76.
6. Борідько О.А., Парасочкіна К.В., Пономаренко Г.О. Тактика слідчих оглядів: Навчальний посібник. / Борідько О.А., Парасочкіна К.В., Пономаренко Г.О. – Херсон: Видавець Чуєв С.М., 2006. – 72 с.
7. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – К., 1999. – 536 с.
8. Пичкалева Г. Нравственный аспект принудительного освидетельствования потерпевших / Пичкалева Г. // Соц. Законность. – 1976. – № 3. – С. 63-66.
9. Стахівський С.М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: [Науково-практичний посібник] / Стахівський С.М.. – К.: Атіка, 2009. – 64 с.
10. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / Строгович М.С. – М., 1968. – Т. 2.
11. Виницкий Л.В. О процессуальной сущности освидетельствования / Виницкий Л.В. // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий. – Ташкент, 1982. – С. 77-86.
12. Сафронов С.О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С.О. Сафронов. – К., 1999. – 19 с.

Чаплинский К. А. Актуальные вопросы принудительного освидетельствования. Научная статья посвящена рассмотрению актуальных проблем проведения освидетельствования. Автором проанализировано имеющиеся в юридической литературе мнения, касающиеся применения принудительных мер при освидетельствовании подозреваемых, обвиняемых, свидетелей и потерпевших.

Ключевые слова: освидетельствование, тактическое обеспечение, тактика, тактические приемы, принуждение.

Chaplynsky K. O. Actual problems of compulsory examination. This scientific article deals with consideration of actual problems of carrying out examination. The author has analysed the opinions available in the legal literature about use of the compulsory methods of examination concerning suspects, witnesses and victims.

One of the biggest problems related to examination is the issue of the admissibility of the use of coercion and first of all - in the form of physical restraint, its limits and grounds for process participants who refuse to hold it. Despite the urgency of the problem, the level of its elaboration can not be considered sufficient. Some authors suggest this possibility, the second exclude it and others recognize it as a discussion. According to the author, there are unresolved issues about the possibility of use of physical restraint for examination of process participants, especially victims and witnesses. Whereas, the question of the admissibility of physical or psychological pressure to overcome the resistance of the witness and victim to the execution of any lawful order, expressed in the decision to conduct the investigative action requires theoretical and legislative solutions.

It is concluded that the compulsory examination by the decision of the investigation body can be applied to any process participants under the following conditions: if there is sufficient data to believe that a person's body has traces of a criminal offense or other symptoms; unless their study and fixing is indispensable probative value in criminal proceedings; if a person refused to be examined voluntarily; actions with compulsory examination should not damage the person's health who is being examined; during the examination procedure is obligatory the presence of doctor; compulsory examination shall be conducted by a reasoned decision of the investigator and usually with public prosecutor's warrants, with the exception of urgent cases.

Keywords: *examination, tactical supply, tactis, tactical methods, compulsion.*

Надійшла до редакції 29.10.2013

Калатур М. В.

кандидат юридичних наук

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.14

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ПРЕДМЕТА ТА МЕЖ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Надано загальну характеристику співвідношення понять «предмет» та «межі доказування» при здійсненні кримінального провадження.

Ключові слова: *предмет доказування, межі доказування, співвідношення, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. Стаття 92 КПК, у числі інших суб'єктів кримінального процесу, обов'язок доказування покладає на слідчого. На слідчого покладається обов'язок у межах компетенції щодо початку досудового розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (ст. 25 КПК), прийняття всіх передбачених законом заходів для збирання, перевірки та оцінки доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для досудового розслідування (ст. 91 КПК), а також встановлення об'єктивної істини. Вирішуючи питання про початок